

Rosana Ratkovčić

(Umjetnička akademija u Osijeku)

PRISUTNOST DERVIŠA NA PODRUČJU SLAVONIJE I SRIJEMA U VRIJEME OSMANSKE VLADAVINE

UDK: 297.1(497.5)(091)

Pregledni rad

Primljeno: 6. 12. 2013.

Prisutnost derviša, derviških redova – *tarikata*, i *tekija* kao mjesta okupljanja derviša, na području Slavonije u periodu osmanske vlasti gotovo je potpuno neistražena i nepoznata. Ovaj članak predstavlja pokušaj da se na osnovi ranijih istraživanja i zapisa putopisaca i kroničara, kao i terenskih istraživanja lokaliteta koje spominju ovi autori, predstavi taj dio naše kulturne povijesti, da s kulturalnih polazišta proširi kontekst prisutnosti i djelovanja derviša u ovom dijelu Hrvatske, a time i da pruži ishodište i poticaj za buduća istraživanja ove teme.

Ključne riječi: derviši, sufizam, *tesavvuf*, *tekija*, *turbe*, Osmansko Carstvo, Slavonija, Srijem

Dobro je poznata prisutnost derviša i brojnih derviških *tarikata* (redova) na području Bosne i Hercegovine od osmanskog doba, što se u kontinuitetu održalo do današnjih dana, dok su prisutnost i djelovanje derviša na području Hrvatske u vrijeme osmanske vladavine gotovo potpuno nepoznati i neistraženi.

O dervišima na području Hrvatske pod osmanskom vlašću piše Džemal Čehajić u knjizi *Derviški redovi u jugoslovenskim zemljama sa posebnim osvrtom na Bosnu i Hercegovinu*¹, i Fazileta Hafizović u članku *Slavonija – pitanje uloge derviša u širenju islama*.² Prisutnost derviša usputno se spominje i u

¹ Džemal Čehajić, *Derviški redovi u jugoslovenskim zemljama sa posebnim osvrtom na Bosnu i Hercegovinu* (Sarajevo, 1986), 210-213.

² Fazileta Hafizović, „Slavonija – pitanje uloge derviša u širenju islama“, *Mjesto i uloga derviških redova u Bosni i Hercegovini, Zbornik radova povodom obilježavanja 800 godina od rođenja Dželaluddina Rumija* (Sarajevo, 2011), 277-283.

radovima povjesničara koji se bave istraživanjem razdoblja osmanske vladavine u Hrvatskoj, kao što su Ive Mažuran³ i Nenad Moaćanin,⁴ te u opširnoj monografiji Ševke Omerbašića *Islam u Hrvatskoj*.⁵

Ovaj članak pokušaj je da se na osnovi dosadašnjih istraživanja, kao i terenskog istraživanja spomenika koje spominju raniji istraživači, predstavi taj dio naše kulturne povijesti, da s kulturalnih polazišta proširi kontekst prisutnosti i djelovanja derviša u ovom dijelu Hrvatske, a time i da pruži ishodište i poticaj za buduća istraživanja ove teme.

Slavonija je pod osmansku vlast došla u prvoj polovici 16. stoljeća, u toku osvajanja koja su trajala od 1529. do 1559. godine, a period osmanske vlasti u Slavoniji završava Karlovačkim mirom 1699. godine.⁶ Različite su pretpostavke o porijeklu muslimanskog stanovništva koje je u to vrijeme živjelo na području Slavonije, da li se radi o došljacima ili o domaćem stanovništvu koje prelazi na islam. Ive Mažuran piše kako su Turci i ostali sljedbenici islama, koji su za sve vrijeme osmanske vladavine živjeli u Osijeku, doseljeni uglavnom iz Bosne.⁷ Nenad Moaćanin smatra kako je podrijetlo muslimana na području Slavonije bilo vrlo šaroliko: ratni zarobljenici, Vlasi, došljaci iz Bosne, a najmanje autohtoni živalj.⁸

Period kada Osmanlije vladaju u Hrvatskoj, u 16. i 17. stoljeću, predstavlja vrijeme u kojem se oni nalaze na vrhuncu moći, kada dominiraju velikim dijelom Bliskog istoka, sjeverne Afrike i jugoistočne Europe,⁹ pa bi osim uobičajenih predodžbi o razaranju i uništavanju bilo dobro prihvatiti i mogućnost da su nešto od tadašnjih visokih dosega svoje kulture i umjetnosti ostavili i u našim krajevima. Nenad Moaćanin smatra da se u periodu osmanske vlasti u Slavoniji radi o bitno izmijenjenom kulturnom krajobrazu, „jer kultura koja se pojavila kao nova na ovim prostorima nije zaostajala za onom koja je bila potisnuta“.¹⁰ Osobito su gradovi u vrijeme osmanske vlasti, posebice oni koji su imali ulogu vojnih, upravnih, prometnih i gospodarskih središta, doživjeli znatni kvantitativni rast (mjestimice i do 2.000 domaćinstava), zadobivši pri tome u manjoj ili većoj mjeri islamsko-orijentalnu vanjštinu osmansko-turskog tipa.¹¹

³ Ive Mažuran, *Srednjovjekovni i turski Osijek* (Osijek, 1994)

⁴ Nenad Moaćanin, *Slavonija i Srijem u razdoblju osmanske vladavine* (Slavonski Brod, 2001)

⁵ Ševko Omerbašić, *Islam i muslimani u Hrvatskoj* (Zagreb, 2010)

⁶ Hafizović, „Slavonija – pitanje uloge derviša“, 278.

⁷ Mažuran, *Srednjovjekovni i turski Osijek*, 187.

⁸ Moaćanin, *Slavonija i Srijem*, 43.

⁹ Sedad Dizdarević, *Mevlana u Bosni* (Mostar, 1433/2012), 91.

¹⁰ Nenad Moaćanin, *Turska Hrvatska: Hrvati pod vlašću Osmanskoga Carstva do 1791.: preispitivanja* (Zagreb, 1999), 115.

¹¹ Moaćanin, *Turska Hrvatska*, 137.

*

Derviši, tarikati, sufizam ili *tesavvuf* obično se objašnjavaju kao islamski misticizam. Sufizam ili *tesavvuf* je osobit način vjerskog, društvenog i kulturnog života u kojem se brišu granice između transcencije i materijalnog, pa transcendentalno postaje sastavni dio svakodnevnog života i djelovanja, a sva čovjekova djela usmjerena su Božjem zadovoljstvu, pa su i neprekidna potvrda Božje prisutnosti. *Šejh* je duhovni vođa skupine derviša, osoba neusporedivog duhovnog i moralnog autoriteta.

Tekija je mjesto okupljanja derviša i održavanja vjerskih obreda. Na području Bosne tekije su često predstavljale jezgru oko koje su formirani gradovi u osmansko doba, jer je u Bosni u predosmansko vrijeme urbani život bio slabo razvijen. Tekija je bila jedna od osnovnih institucija/ustanova čijim su se osnivanjem simbolički i činjenično postavljali temelji jednog naselja.¹² U Hrvatskoj to nije bio slučaj, urbani život je već bio dobro razvijen, pa su tekije osnivane u postojećim gradovima.¹³

Utemeljitelji tekija, šejhovi i njihovi derviši, zbog svog otvorenog i humanog ponašanja bili su vrlo omiljeni u narodu. Između mnogobrojnih aktivnosti koje su vršili treba posebno istaknuti moralni odgoj, besplatno dijeljenje hrane siromašnima, brigu o unesrećenima i ljudima s problemima, pružanje pomoći nemoćnima. Svi ljudi bez obzira na rasu, spol, etničku ili vjersku pripadnost mogli su bez ikakvih problema u tekijama naći hranu i utočište.

Neki istraživači povijesti islama i *tesavvufa* u Bosni i Hercegovini smatraju da su rani dolazak derviša i njihova prisutnost na području Bosne značajno pridonijeli islamizaciji lokalnog stanovništva, širenju islama i islamske kulture. Pretpostavka o utjecaju derviša na islamizaciju u Bosni upućuje na vjerojatnost da je prisutnost derviša pridonijela i širenju islama na području Hrvatske. Nenad Moaćanin također piše kako su derviši odigrali veliku ulogu u širenju islama, „napose oni umjereno heterodoksni čiji je nauk mnogima bio prihvatljivija verzija nove vjere“.¹⁴ Ive Mažuran spominje značaj misionarskog djelovanja derviša za širenje islama u Osijeku, te navodi kako su prvi misionari vjerojatno bili derviški prvaci Bajram-baba i Husrev-baba, čije grobove spominje Evlija Čelebija.¹⁵

Djelomično se prisutnost derviša na području Slavonije može pratiti prema podacima u defterima, kao što su pridjevci *sufi*, *dede*, *baba*, koji se javljaju

¹² Hafizović, „Slavonija – pitanje uloge derviša“, 278.

¹³ Hafizović, „Slavonija – pitanje uloge derviša“, 279.

¹⁴ Nenad Moaćanin, *Hrvatsko-slavonska Vojna krajina i Hrvati pod vlašću Osmanskoga Carstva u ranome novom vijeku* (Zagreb, 2007), 139.

¹⁵ Mažuran, *Srednjovjekovni i turski Osijek*, 122.

uz imena nekih stanovnika.¹⁶ Prema Fazileti Hafizović, iz podataka u defterima saznajemo da je u kasabi Dalj, u nahiji Erdut, upisano više domaćina s nadimkom *dede*, a u selu Vidovci, u nahiji Požega, kao imam spominje se Memi-dede.¹⁷ Prema podacima iz Katastarskog popisa požeškog sandžaka iz 1579. godine koje navodi Ive Mažuran, u mahali časne carske džamije u Osijeku spominje se Hadži-dede (derviš),¹⁸ u mahali časne džamije pokojnog Kasim-paše spominje se Hasan-dede (derviš),¹⁹ a u muslimanskoj mahali izvan osječke tvrđe spominje se Pervan-dede (derviš).²⁰

Više podataka i zapisa može se naći o postojanju tekija, mjesta okupljanja derviša, na području Slavonije u doba osmanske vlasti. Prema pisanju Evlije Čelebije, na području Slavonije moglo je biti minimalno dvadesetak tekija, a u Osijeku su zabilježene četiri.²¹

U Vukovaru je tekija Hindi-babe osnovana možda još oko 1530. godine, navodno sultanovom inicijativom,²² što također potvrđuje pretpostavku o ranom dolasku derviša na novoosvojena područja Slavonije, kao i pretpostavku o njihovom misionarskom djelovanju. Džemal Čehajić piše da se tekija Hindi-babe u Vukovaru nalazila na vrhu mosta preko rijeke Vuke, gdje se ona ulijeva u Dunav.²³ Tekija je udomaćivala putnike, namjernike i sirotinju-dervişe, šejhove i ulemu, a imala je i derviša koji su stalno boravili u njoj.²⁴

Evlija Čelebija je prilikom boravka u Vukovaru posjetio tekiju i turbe Hindi-babe, koje se nalazilo pored nje, opisavši ih u svojem putopisu.

“Na suprotnoj strani toga mosta, upravo na kraju samog mosta, nalazi se jedno izletište i mjesto za teferič koje je bogato zelenilom, vinogradima, baščama, ružama i raznim cvijećem poput rajске bašće. Tu se nalazi jedno turbe u kome počiva Hindi-baba, potomak roda Muhamedova. Neka mu Bog posveti tajnu! To mjesto je konačište, tekija i svrtište brojnih posjetilaca, putnika i namjernika.”²⁵

¹⁶ Hafizović, „Slavonija – pitanje uloge derviša“, 280.

¹⁷ Hafizović, „Slavonija – pitanje uloge derviša“, 280.

¹⁸ Mažuran, *Srednjovjekovni i turski Osijek*, 132-133.

¹⁹ Mažuran, *Srednjovjekovni i turski Osijek*, 133.

²⁰ Mažuran, *Srednjovjekovni i turski Osijek*, 134.

²¹ Evlija Čelebi, *Putopis, odlomci o jugoslavenskim zemljama* (Sarajevo, 1979), 369. Evlija Čelebi navodi samo da su u Osijeku četiri tekije, bez detaljnijeg objašnjenja i opisa koje su to tekije bile i gdje su se nalazile.

²² Močanin, *Slavonija i Srijem*, 89.

²³ Čehajić, *Derviški redovi*, 211.

²⁴ Čehajić, *Derviški redovi*, 211.

²⁵ Čelebi, *Putopis*, 359.

Evlija Čelebija također navodi predaju o Hindi-babi i njegovom nagovještaju ishoda bitke na Mohačkom polju:

“Ovaj Hindi-baba učestovao je čak sa Sulejman-hanom u mohačkom boju. Sedamdeset dana prije toga boja saopćio je Hindi-baba Sulejman-hanu radosnu vijest da će pobijediti i bitku dobiti, da će kralj Lajoš poginuti, da će sedam kraljeva biti poraženo,²⁶ a da će on pobiti stotine hiljada dušmana. (...) Poslije pobjede Sulejman-han je zemljište na kom se nalazi ova tekija poklonio Hindi-babi i tu su ga sahranili.”²⁷

Početkom 17. stoljeća Bartol Kašić je o svojem boravku u Vukovaru zabilježio kako je „došao pješice do mosta Vuke nekim pustinjacima nazvanim po svetom Iliji.”²⁸ Dalje pater Kašić navodi:

“Oni žive po turskom običaju, odijevaju se u bijelu lanenu odjeću i plašt, naslađujući se raznim praznovjericama, čaranjima i proricanjima u podignutoj kolibici usred vrta. Gosp. Simon (pratilac B. Kašića - op. R.R.) je s jednim starim od njih govorio turski i ilirski. Ovaj je odgovarao na sva pitanja veoma ljubazno i pripovjedaio mu, ne znam koja čudesa, te o proroštvu koje se ostvarilo po kotrljanju nekog točka. O načinu života među samim pustinjacima niti je što rečeno, a niti je što traženo.”²⁹

Položaj kod mosta preko rijeke Vuke odgovara položaju tekije Hindi-babe kako ga navode ostali autori, kao i smještaj „kolibice“ usred vrta, a opis pustinjaka kako ga navodi Bartol Kašić mogao bi se odnositi na derviše, u čije običaje i način života Kašić očito nije upućen. Bijela lanena odjeća i plašt zaista predstavljaju uobičajen način odijevanja derviša, a ono što Kašić naziva „praznovjericama, čaranjima i proricanjima“ također se može dovesti u vezu s dervišima i njihovim duhovnim moćima liječenja i nagoviještanja budućih događaja. „Jedan stari od njih“ s kojim je gospodin Simeon razgovarao mogao je biti šejh ove derviške tekije, a ljubaznost u ophođenju također je jedno od obilježja derviškog ophođenjima s posjetiocima, bez obzira na njihovu vjersku pripadnost, tako da u ovom kratkom odlomku koji je zabilježio Bartol Kašić vjerojatno možemo prepoznati još jedno svjedočanstvo o prisutnosti derviša na području Slavonije, kao i o nekim obilježjima njihovog života, ponašanju i običajima.

Ako prihvatimo pretpostavku da su pustinjaci koje je posjetio Kašić derviši iz tekije Hindi-babe, ostaje neobično i nejasno spominjanje da su nazvani

²⁶ Hazim Šabanović, u fusnoti 42, str. 360 navodi da je Sedam kraljeva fraza koja je od Turaka prešla i nama i dolazi u našim narodnim pjesmama.

²⁷ Čelebi, *Putopis*, 360.

²⁸ Bartol Kašić, *Putovanja južnoslavenskim zemljama* (Privlaka, 1987), 52.

²⁹ Kašić, *Putovanja*, 52.

po svetom Iliji. Objašnjenje se možda može potražiti u istraživanjima o sinkretističkim elementima u islamu kod bosanskih muslimana.³⁰ Blagdan sv. Ilije 20. srpnja muslimani u Bosni slave kao Alindun, a kod svih Južnih Slavena na svetog Iliju prenesen je kult slavenskog boga Peruna.³¹ U muslimanskom svetkovanju Alinduna mogu se prepoznati staroslavenske tradicije, povezane s kultom sunca, gromova i kiše, jer su narodni teferiči i dove održavane na Alindun često na kakvim visovima.³² Sveti Ilija, uz svetog Jurja, važio je i kao zaštitnik Bosne.³³ U bilješci Bartola Kašića o pustinjacima nazvanim po svetom Iliji možemo pronaći još jedan pokazatelj o prihvaćanju elemenata starijih vjerovanja kod bosanskih muslimana, i pretpostaviti kako su derviši kojima je pripadala ova tekija bili bosanskog porijekla.

*

Tekiju u Požegi, centru Požeškog sandžaka, podigao je oko 1550. godine požeški sandžakbeg Ulama-beg.³⁴ Džemal Ćehajić navodi kako se datum osnivanja tekije u defterima ne spominje, ali kako je vjerojatno da je Ulama-paša podigao tekiju između 1541. i 1553. godine, dok je bio sandžakbeg bosanski, a svakako prije 1565. godine, kada se tekija prvi put spominje u defteru.³⁵ Kako se Ulama-beg spominje kao mrtav sredinom 1554. godine,³⁶ tekija je znači bila podignuta već prije navedene godine. Nenad Moaćanin piše kako je u Požegi Ulama-beg podigao tekiju ("Pašina tekija"), a ondje su kasnije živjeli njegovi sinovi.³⁷

U Požegi i danas postoji ulica koja se zove Tekija, ispod brijega Sokolovac, pa se u ovom toponimu vjerojatno zadržalo svjedočanstvo o nekadašnjem postojanju tekije na ovoj lokaciji. Na kraju ulice nalazi se česma sačuvana iz vremena osmanske vlasti, a kako su se tekije često gradile u blizini izvora vode, možda možemo pretpostaviti da je to bilo mjesto na kojem se nalazi-

³⁰ Muhamed Hadžijahić, „Sinkretistički elementi u islamu u Bosni i Hercegovini“, *Prilozi za orijentalnu filologiju* (28-29/1978-1979), 301.

³¹ Marija Novak, *Tragovi hrvatske mitologije* (Zagreb, 2007), 52.

³² Hadžijahić, „Sinkretistički elementi“, 320.

³³ Hadžijahić, „Sinkretistički elementi“, 320.

³⁴ Džemal Ćehajić (*Derviški redovi*, 212) spominje požeškog sandžakbega kao Ulama-pašu. Dino Mujadžević (Bosanski i požeški sandžakbeg Ulama-beg, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 60/2010., 249) upotrebljava titulu Ulama-beg.

³⁵ Ćehajić, *Derviški redovi*, 212.

³⁶ Dino Mujadžević, Bosanski i požeški sandžakbeg Ulama-beg, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 60/2010., 255.

³⁷ Nenad Moaćanin, *Požega i Požeština u sklopu Osmanlijskog carstva (1537-1691)* (Jastrebarsko, 1997), 44-45.

la požeška tekija, a možda i da je ova česma pripadala kompleksu tekijskih građevina.

Česma je usječena u padinu brijega s dubokom nišom čije pročelje je oblikovano lađastim lukom koji se izravno nastavlja na stupove, bez ikakvih ukrasa ili profilacije. Na ovaj luk nastavlja se šiljati svod unutar niše, a cijeli prostor niše sužava se prema ravnom zidu u dnu, u kojem se nalazi još jedna manja niša s jednakim lađastim lukom. Cjelokupni dojam sužavanja prema pozadini i izvora vode koji se ovdje nalazi naglašen je i dvama krilima koja se pod kutom pružaju s obje strane česme i djagonalno se spuštaju prema vanjskom rubu. U vrhu niše nalazi se trokutasti zabat čiji uglovi su naglašeni pravokutnim „visećim“ istacima. Svi arhitektonski elementi česme u vrhu završavaju vijencem jednostavne kvadratične profilacije, ispod kojeg teče niz jednostavnih kvadratičnih visećih konzola, koje u bočnom profilu pri dnu imaju trokutasti istak, pa ovim oblikom mogu podsjećati na kapi vode, što ističe osnovnu namjenu građevine i značaj koji voda ima u islamskoj vjeri, kao i u derviškoj duhovnosti.

U blizini Požege nalazi se mjesto Dervišaga, smješteno istočno od grada, na cesti koja od Pleternice vodi prema Požegi. Ovaj toponim predstavlja još jedno svjedočanstvo o nekadašnjoj prisutnosti derviša na ovom području, a zanimljivo je spomenuti da se mjesto istog naziva nalazi i u istočnom dijelu Turske.

Osim navedenih tekija na području Slavonije, Evlija Čelebija spominje još po jednu tekiju u Cerniku i Valpovu i dvije tekije u Pakracu, bez detaljnijih opisa tih tekija.³⁸

*

U Petrovaradinu, pokraj Novog Sada, nalazi se crkva Gospe Tekijske. Brojne povijesne i kulturalne veze opravdavaju predstavljanje Petrovaradina u kontekstu istraživanja prisutnosti derviša na području Slavonije. U doba osmanske vlasti Petrovaradin je bio je u sastavu Srijemskog pašaluka koji je obuhvaćao područje Srijema s obje strane Dunava, a kasnije je petrovaradinska župa pripadala Srijemskoj i Đakovačko-srijemskoj biskupiji sa sjedištem u Đakovu.

Na mjestu na kojem se danas nalazi svetište Gospe Tekijske stajala je od 13. do 16. stoljeća crkvice posvećena Blaženoj Djevici Mariji. Podigli su je cisterciti, koji su ovamo došli 1237. godine, na poziv ugarsko-hrvatskog kralja Bele IV.³⁹ Nakon što su Turci osvojili petrovaradinsku tvrđavu 1526. godine,

³⁸ „Tekije i tarikati u ‘Putopisu’ Evlije Čelebije“, Pripremio A. Gaši, *Kelamu'l Šifa'*, časopis za kulturu, historijsko nasljeđe i tesavvuf, IX/1434/2013., 32-33-34, 197-198.

³⁹ Marko Kljajić, *Sveti Juraj u Petrovaradinu* (Petrovaradin, 2004), 86.

spomenuta crkvice navodno je bila porušena, a dva derviša podigli su na tome mjestu daščaru, uz koju je sagrađena i mala džamija s minaretom.⁴⁰ Kada su Turci napustili petrovaradinsku tvrđavu u listopadu 1687. godine, džamija je ostala pusta.⁴¹ Godine 1693. došli su na Petrovaradin isusovci, koji su džamiju na Tekijama pretvorili u kapelu Bezgrješnog Začeca Marijina.⁴² Nakon pregradnji iz 1735. i 1754. godine,⁴³ crkva je potpuno pregrađena za vrijeme župnika Ilije Okrugića, a obnova crkve svečano je proslavljena 1881. godine.⁴⁴ Nakon temeljite pregradnje crkve 1881. godine, kada je porušena stara turska džamija, na njezinom mjestu podignuta je kupola s tornjićem, nad kupolom je postavljen polumjesec, koji se i danas tamo nalazi, a nad polumjesecom križ.⁴⁵

Današnja crkva Gospe Tekijske većinom je zadržala izgled crkve koju je 1881. godine sagradio Herman Bollé, narudžbom župnika Ilije Okrugića. Zbog brojnih preuređenja crkve, a osobito zbog posljednje velike pregradnje 1881. godine, u crkvi Tekijske Gospe nažalost se više ne mogu pronaći ostaci ranijih gradnji, koji bi nam mogli nešto više reći o izgledu građevina koje su se nekada nalazile na ovom mjestu, niti o njihovim graditeljskim mijenama.

Župnik Ilija Okrugić zabilježio je kako su derviši na ovom mjestu podignuli tekiju zbog dva izvora vode koji su se nalazili u blizini. Jedan od ovih izvora i danas postoji, udaljen oko 100 metara sjeveroistočno od crkve. Na mjestu izvora nalazi se zidana česma. Na pročelju česme dva kvadratična polustupa nose jednako jednostavan kvadratični arhitrav. Između ta dva stupa nalazi se polukružna niša nadstvođena polukupolom koja u dnu završava ravnim zidom s manjom polukružnom nišom unutar koje se nalazi manji pravokutni otvor, a jednaki jednostavni pravokutni izrez nalazi se i u tjemenu vanjskog polukružnog luka niše. Česma je svježe obojana bijelom bojom i lijepo se uklapa u okolno bujno raslinje. Način oblikovanja česme, s izvorom vode smještenim unutar niše koju s prednje strane određuje lučni otvor od kojeg se svod niše spušta prema začelju, koje završava jednakim ali manjim lukom, sličan je česmi u Požegi, pa možemo pretpostaviti da i česma u Petrovaradinu potječe iz vremena osmanske vlasti, odnosno da je to možda česma koju su sagradili derviši koji su ovdje osnovali tekiju.

U blizini crkve Gospe Tekijske 5. kolovoza 1716. godine odigrala se velika bitka u kojoj je vojska Eugena Savojskog porazila osmansku vojsku.⁴⁶

⁴⁰ Kljajić, *Sveti Juraj*, 86.

⁴¹ Kljajić, *Sveti Juraj*, 87.

⁴² Kljajić, *Sveti Juraj*, 87.

⁴³ Kljajić, *Sveti Juraj*, 92.

⁴⁴ Kljajić, *Sveti Juraj*, 93.

⁴⁵ Kljajić, *Sveti Juraj*, 93.

⁴⁶ Kljajić, *Sveti Juraj*, 93.

Danas se slavljenje Gospe Tekijske uglavnom povezuje s ovom pobjedom nad osmanskom vojskom. Križ koji je postavljen nad polumjesecom na kupoli koja se nalazi iznad svetišta crkve tumači se kao simbol pobjede križa nad polumjesecom, kršćanstva nad islamom, iako spominjanje da se križ i polumjesec nalaze iznad mjesta na kojem se nalazila džamija, možda znači da je polumjesec ovdje postavljen u znak sjećanja na džamiju koja se nekada nalazila na ovom mjestu.

Zato bi se baština koja je sačuvana u nazivu crkve Gospe Tekijske možda mogla tumačiti i na drugačiji način, kao ishodište za međureligijski dijalog. U semantičkoj kombinaciji križa i polumjeseca, kao i u nazivu crkve Gospe Tekijske, možda bi se mogla prepoznati mogućnost vjerske tolerancije, međusobnog razumijevanja i poštivanja različitih religija.

*

Neke podatke o tekijama i dervišima na području Slavonije u vrijeme osmanske vlasti saznajemo iz poezije Aga-dede iz Dobor-grada u Bosanskoj Posavini.⁴⁷ Aga-dede živio je u prvoj polovici 17. stoljeća, bio je *dizdar* doorskog grada, a onda *imam* i *hatib* u Jakešu i Modriči, ali kako sam piše ponosi se time što je skromni derviš.⁴⁸ Njegova poezija predstavlja izvor za upoznavanje životne dinamike posavskih naselja i njihovih užih veza s Đakovom, Požegom, Osijekom i drugim slavonskim i ugarskim centrima.⁴⁹

Duhovni učitelj Aga-dede bio je Hasan-efendija, koji je pripadao Umami-Sinan tarikatu, *kolu* (ogranku) halvetijskog tarikata. Hasan-efendija djelovao je preko pedeset godina u našim prekosavskim krajevima; došao je iz Skopja u tvrđavu Đakovo i tu se oženio i dulje boravio, onda je otišao u Pečuh i nastanio se u Memi Šahbegovoj tekiji.⁵⁰ Kasnije je Hasan-efendija preselio u jednu tekiju u Požegi, gdje ga je Aga-dede posjećivao. U Požegi je Hasan-efendija i umro, a grob mu je, kako navodi Aga-dede, postao stjecište naroda.⁵¹

“Bio sam zaljubljen u (derviški red) Umami-Sinan
i tražih i nađoh vješta učitelja (majstora):
došao je u ovaj kraj iz šehar-Üsküba,⁵²
i nastanio se u tvrđavu Đakovo.

⁴⁷ Osman A. Sokolović, „Pjesnik Aga-dede iz Dobor-grada o svome zavičaju i pogibiji Osmana II“, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke* (1/1972), 5-34.

⁴⁸ Sokolović, „Pjesnik Aga-dede“, 5.

⁴⁹ Sokolović, „Pjesnik Aga-dede“, 5.

⁵⁰ Sokolović, „Pjesnik Aga-dede“, 5.

⁵¹ Sokolović, „Pjesnik Aga-dede“, 10.

⁵² Skopje

Oženivši se ondje, dugo je vremena boravio
ponekad ondje, a ponekad se povukao u Osijek,
jer je selidba za vidovite sunnet.

Premjestio se u Pečuh, odatle uzevši put,
nastanio se u tekiji Memi-šah begovoj
i postavši dugo vremena šejh onog kraja.

(...)

Zavoljevši ga Požežani
pozovu ga onamo u jednu tekiju.

I podigavši se iz Pečuha preselio se u Požegu.
Došavši tamo, bavio se molitvom (blagoslovom)
Mnoge erbeine (kvartale) je ondje proboravio,
a prijatelji bi mu dolazili iz udaljenih mjesta.
I ja bih navraćao ovom svetom, časnom čovjeku.

(...)

Hasan efendija mi je moj časni šejh,
potrao sam svoje lice prašinom njegovih nogu.
Mnogo je godina vršio šejhovsku (dužnost) u Požegi,
a mnoge su mu pristalice došle do svojih želja.
Pedeset je godina onovremeno bio šejh
što u Đakovu, Pečuhu, što u Požegi.
Otišavši odatle zauzeo je mjesto u vječnosti.
Grob mu je stjecište naroda.⁵³

*

Jednu vrstu značajnih objekata povezanih s derviškom duhovnošću predstavljaju *turbeta* – mauzoleji koji su podizani nekim značajnim osobama ili derviškim šejhovima. Jedino sačuvano turbe na području Hrvatske nalazi se u Iloku, a ne zna se točno kome je pripadalo. Turbe se nalazi u dvorištu današnjeg iločkog muzeja, blizu zidina nekadašnje iločke tvrđave.

Turbe u Iloku je kvadratična građevina sa četiri jaka stupa koji nose tipične lađaste orijentalne lukove. U vrhu se nalazi profilirani vijenac, iznad kojeg je krov na četiri vode koji u vrhu završava malom kupolom. Turbe je

⁵³ Sokolović, „Pjesnik Aga-dede“, 16-17.

naizmjenično zidano redovima kamena i opeke, dok je vanjski rub lukova oblikovan samo nizom opeka, što unosi dinamičnu ravnotežu u izgled ove skladne građevine.

Da je turbe postojalo u vrijeme kada je Evlija Čelebija posjetio Ilok, gotovo je sigurno da bi ga on spomenuo, tako da možemo opravdano pretpostaviti da je turbe podignuto nakon Evlijina boravka u Iloku, znači poslije sredine 17. stoljeća. Prisutnost derviša u Iloku u vrijeme Čelebijinog boravka potvrđuje se u spominjanju da tu postoji tekija siromašnih derviša.⁵⁴ Nakon Iloka Čelebija posjećuje nedaleki Šarengrad, gdje također spominje postojanje derviških tekija, dok je navedeni broj izgubljen.⁵⁵

U Osijeku su se nalazila dva poznata turbeta, Bajram-babino i Husrev-babino, koje Ive Mažuran spominje kao derviške prvake i misionare koji su imali velike zasluge u javnom životu.⁵⁶ Isti autor navodi kako se Bajram-babino turbe nalazilo nedaleko od bazara i sajmišta, pokraj ceste prema Valpovu, dok se na suprotnoj strani grada, negdje u vrtovima pokraj Vukovarske ceste nalazilo i Husrev-babino turbe.⁵⁷ Ive Mažuran također piše kako nema podataka o preciznijem mjestu gdje su se nalazila ova turbeta, dok su njegova istraživanja pokazala neke indicije za smještaj turbeta Husrev-babe, na turskom groblju otkrivenom prilikom arheoloških iskanjanja na Vijencu Ivana Meštrovića.⁵⁸

*

Najpoznatiji sufi i derviški prvak s područja Slavonije iz perioda osmanske vlasti bio je šejh Mustafa Gaibija, koji je živio u drugoj polovici 17. stoljeća u Gradiški.⁵⁹ Najraširenija predaja o šejhu Gaibiji priča o tome kako je 1683. godine, kada je izbio austrijsko-turski rat, nagovijestio velikom veziru Kara Mustafa-paši neuspjeh kod Beča.⁶⁰ Druga poznata predaja kaže da je poslije poraza pod Bečom na pitanje gdje će biti nova granica Austrije i Turske šejh Gaibija odgovorio: „Sava međa i moja leđa“.⁶¹ Dalje predaja govori da, kada se turska vojska poslije poraza kod Beča povlačila preko Save, šejh Gaibija nije htio poći s njima, pa ga je ubio neki turski vojnik.⁶² Tu je na obali

⁵⁴ Čelebi, *Putopis*, 524.

⁵⁵ Čelebi, *Putopis*, 526.

⁵⁶ Mažuran, *Srednjovjekovni i turski Osijek*, 191.

⁵⁷ Mažuran, *Srednjovjekovni i turski Osijek*, 224.

⁵⁸ Mažuran, *Srednjovjekovni i turski Osijek*, 224.

⁵⁹ Husref Hadžialagić, *Šejh Gaibija: i druge bilješke iz povijesti Bosanske Gradiške* (Rijeka, 2001), 34.

⁶⁰ Hadžialagić, *Šejh Gaibija*, 13.

⁶¹ Hadžialagić, *Šejh Gaibija*, 11.

⁶² Hadžialagić, *Šejh Gaibija*, 11.

i pokopan, a na rijeci Savi, baš tamo gdje su počivali njegovi posmrtni ostaci, bila je i granica između Austrije i Turske.⁶³

Turbe šejha Gaibije nekada se nalazilo u Staroj Gradiški, pored tvrđave. Prema starim fotografijama vidi se da je to bila zidana građevina s krovom na četiri vode i polukružnim lukovima nad vratima i prozorima. Imalo je uređenu okolinu sa zelenilom i cvijećem te lijepom željeznom ogradom, što se vidi i na fotografijama, te iz opisa koji su sačuvani, što je davalo potpuniji i svečaniji izgled turbetu.⁶⁴

Turbe šejha Gaibije 1954. godine je, na zahtjev tadašnje Socijalističke Republike Hrvatske, preseljeno iz Stare Gradiške u Bosansku Gradišku.⁶⁵ Prilikom prenošenja turbeta iz Stare Gradiške nije napravljena vjerna rekonstrukcija starog turbeta.⁶⁶ Danas se turbe nalazi u haremu tekijске džamije u Bosanskoj Gradiški, u blizini ograde, na sjeverozapadnoj strani. To je zidana kvadratična građevina, manjih dimenzija, ožbukana u bijelo, s krovom na četiri vode. Po visokoj travi koja ga okružuje može se zaključiti da turbe nitko ne posjećuje.

Prije preseljenja u Bosansku Gradišku, Gaibijino turbe u Staroj Gradiški, uz turbe Đulbabe u Budimu, bilo je jedini islamski spomenik ove vrste u zemljama sjeverno od Save, koje su nekada bile pod osmanskom vlašću.⁶⁷

Najstariji zapis o šejhu Gaibiji nalazi se u *Spomenici župe Stara Gradiška* (Liber Memorabilium parochiae Vetero Gradiscanae), pohranjenoj u župnom dvoru u Staroj Gradiški, s početka 18. stoljeća. Zapis o Gaibiji pisan je na latinskom jeziku, a naslov je *Sepulcro magni prophetae Gaibia* (Grob velikog proroka Gaibije). Iz samog naslova vidi se da je i katolički župnik koji je pisao *Spomenicu* uvažavao šejha Gaibiju i njegove duhovne moći.⁶⁸

Zapisivač u *Liberu* spominje i da je Gaibija za vrijeme kuge, koja je u Staroj Gradiški harala 1690. godine,⁶⁹ na neke kuće stavljao znak križa i da u takvim kućama nitko nije umro od kuge, pa na osnovi toga iznosi sumnju

⁶³ Hadžialagić, *Šejh Gaibija*, 11.

⁶⁴ Hadžialagić, *Šejh Gaibija*, 11.

⁶⁵ Hadžialagić, *Šejh Gaibija*, 10-11.

⁶⁶ Hadžialagić, *Šejh Gaibija*, 11.

⁶⁷ „Jedna čudna ličnost u našoj povijesti: Mistični prorok i pjesnik Mustafa ef. Gaibija i njegovo turbe u Staroj Gradiški“, *Muslimanska svijest*, (br. 40, Zagreb, 4. prosinac 1937), 3, nepotpisani tekst

⁶⁸ Hadžialagić, *Šejh Gaibija*, 34.

⁶⁹ „Jedna čudna ličnost u našoj povijesti“, 3.

da li je Gaibija uopće bio musliman.⁷⁰ U *Liberu* se navodi i da ljudi čamcima prelaze Savu i obavljaju molitve kraj Gaibijinog turbeta.⁷¹

Iz istog zapisa u *Liberu* saznajemo nešto i o izgledu turbeta šejha Gaibije, koje je bilo otvorenog tipa, imalo je nisko ozidanu ogradu i četiri stupa koji su nosili krov, a godine 1828. na zahtjev cara Franje I grob je ograđen zidom i zaštićen krovom.⁷² Podatak da je po nalogu austrijskog cara Franje I (1745-1765) o državnom trošku nad Gaibijinim grobom postavljen krov i oko groba zid, upućuje da je u to vrijeme šejh Gaibija i među kršćanima uživao veliko poštovanje.

Šejh Gaibija i njegovi nagovještaji budućih događanja spominju se i u hrvatskim narodnim pjesmama koje je Luka Ilić Oriovčanin sakupio i objavio u knjizi *Lovorike* iz 1874. godine.⁷³ Pod naslovom *Turski sedmogodišnji rat i Slavonci od god. 1683. do 1690.*, opjevan je najpoznatiji Gaibijin nagovještaj poraza osmanske vojske pod Bečom, a ovu pjesmu je u 19. stoljeću zapisao Ivo Šljivarić, poštar iz Oriovca.⁷⁴

Osim pjesama i pisama na turskom jeziku, Gaibija je napisao i djelo pod nazivom „Tarikat-name i Gaibi“ koje govori o derviškom redu dževleti, kome je i sam pripadao, a danas se nalazi u Univerzitetskoj biblioteci u Bratislavi.⁷⁵

Prilikom premještanja turbeta iz Stare u Bosansku Gradišku imam hadži-Ali Kapidžić našao je brošuru koju je Gaibija napisao na turskom jeziku, a naziv brošure je *Risalei Šerife Šejh Mustafa efendi Gaibi* (Počasna brošura šejha Mustafe efendije Gaibije).⁷⁶ Sarajevski orijentalist Fejzulah Hadžibajrić objavio je ovaj nalaz s podnaslovima i djelomičnim prijevodima poglavlja.⁷⁷ Brošura se sastoji od slijedećih dijelova:

1. Topuz-Babino pismo
2. Pismo Sulejman-beg zade Mehmed Čelebiji Jajčaninu
3. Pjesma žalopojka za sudbinu Bosne
4. Brošura (risala o tarikatu)
5. Pismo sinu u stihovima

⁷⁰ „Jedna čudna ličnost u našoj povijesti“, 3.

⁷¹ Hadžialagić, *Šejh Gaibija*, 35.

⁷² Hadžialagić, *Šejh Gaibija*, 34.

⁷³ Luka Ilić, *Lovorike* (Nova Gradiška, 1990), 78-81.

⁷⁴ Hadžialagić, *Šejh Gaibija*, 32.

⁷⁵ Hadžialagić, *Šejh Gaibija*, 23.

⁷⁶ Fejzulah Hadžibajrić, „Risala šejha Mustafe Gaibije“, *Anali Gazi-Husrefbegove biblioteke*, knjiga VI (Sarajevo, 1976), 95-100.

⁷⁷ Hadžibajrić, „Risala“, 95-100.

6. Pismo sultanu Mehmedu III

7. Posmrtna oporuka sinu⁷⁸

Iz oporuke sinu saznajemo da je šejh Gaibija bio pripadnik dževletijskog tarikata i da mu je dvanaest zikrova, koji su karakteristika ovog tarikata, predao Uskudari Mahmud-efendija.⁷⁹ Uskudari Mahmud-efendi smatra se obnoviteljem tarikata (Piri-sani) kod dževletija, ogranka bajramijskog tarikata. U Istanbulu je živio na Uskudaru, pa je prozvan Uskudari. U Uskudaru mu je sagrađena i tekija, gdje je bio šejh.⁸⁰ Umro je 1628. godine.⁸¹ Podatak o predaji tarikatskih zikrova Uskudari Mahmud-efendije pokazuje da je on bio Gaibijin šejh, a može se pretpostaviti i da je Gaibija neko vrijeme živio u Istanbulu, vjerojatno radi školovanja, kao i mnogi drugi učenici Bošnjaci tog vremena.⁸²

Brojni zapisi, članci, priče, predaje i legende pokazuju da je šejh Gaibija bio osoba koja je još dugo nakon smrti izazivala poštovanje, divljenje i strah. Danas bi podsjećanje na šejha Gaibiju i poštivanje koje je izazivao jednako kod muslimana i kršćana s obje strane granice koja je nekada dijelila dva carstva, a danas dijeli dvije države, moglo predstavljati ishodište za promišljanje mogućnosti međureligijskog dijaloga, poštivanja i tolerancije.

*

Prisutnost derviša na području Slavonije može se povezati i s esnafskim organizacijama. Obrtnici u Slavoniji intenzivnije su se počeli organizirati u esnafa u sedamdesetim godinama 16. stoljeća, a istovremeno se pojavljuju i dosta brojni derviši kao dio obrtničkog svijeta i njegova specifičnog vjerskog ozračja.⁸³ Azra Gadžo-Kasumović ističe kako je tarikat nedvojbeno bio čvrsto povezan s esnafom, odnosno da su nosioci zanatsko-proizvodnog procesa bili povezani s etikom *futuvveta*, koja je predstavljala primjer i uzor moralnog i zdravog načina života.⁸⁴

U prilog povezanosti sufija i esnafa na području Slavonije govori podatak da se 1578. godine u Iloku javlja ahi-baba na čelu esnafa tabaka – štavljača kože, zanata koji je imao primarno mjesto u esnafskoj organizaciji i koji je

⁷⁸ Hadžibajrić, „Risala“, 95-96.

⁷⁹ Hadžibajrić, „Risala“, 99.

⁸⁰ Hadžibajrić, „Risala“, 100.

⁸¹ Hadžialagić, *Šejh Gaibija*, 13.

⁸² Hadžialagić, *Šejh Gaibija*, 13.

⁸³ Močanin, *Slavonija i Srijem*, 90.

⁸⁴ Azra Gadžo-Kasumović, „Esnaf i tarikat. Mjesto i uloga derviških redova u Bosni i Hercegovini“, *Zbornik radova povodom obilježavanja 800 godina od rođenja Dželaluddina Rumija* (Sarajevo, 2011), 247.

služio kao uzor organizacije esnafa.⁸⁵ Kožari, odnosno tabaci bili su vezani za *tabhane*, radionice za preradu i štavljenje kože. *Saračhane* su predstavljale radionice u kojima su se proizvodili predmeti od kože kao što su čizme, cipele, konjska oprema. Radnici koji su radili u saračhanama zvali su se *sarači*. Tabaci i sarači sa svojim tabhanama, odnosno saračhanama predstavljali su povlašteni esnaf čijoj se organizaciji pridavao poseban značaj.⁸⁶ Nenad Moaćanin navodi kako se smatra da su kožari bili povezani „paramističkim“ kultom rodonačelnika struke Ahi Evrena iz 13. stoljeća i da su na razini cijelog Carstva preko mjesnih ahi-baba (poglavari esnafa) bili povezani sa središnjicom u Anadoliji.⁸⁷

U Osijeku su u spomenutom katastarskom popisu požeškog sandžaka iz 1579. godine, u mahali časne džamije pokojnog Kasim-paše navedeni Mehmed-baša, debag (kožar) i Ferhad, sirač (sedlar),⁸⁸ u muslimanskoj mahali izvan osječke tvrđe naveden je Hasan, tabak (štavljač kože),⁸⁹ a u mahali časne džamije Mustafa-paše naveden je Durak, arabadžija, Memišah, sarač,⁹⁰ što pokazuje prisutnost ovih povlaštenih esnafa u Osijeku, a time vjerojatno i s njima povezanih derviških tarikata.

*

Slabo je poznato kojim su tarikatima pripadali derviši i tekije čiju smo prisutnost pokazali na području Slavonije u doba osmanske vlasti. Nenad Moaćanin iznosi pretpostavku da je najviše bilo umjereno heterodoksnih derviša halvetija i njihovih ogranaka, jer su halvetije bili osobito rašireni u europskom dijelu Carstva, osobito u našim krajevima, iako kasnije napominje da „u defterima nerijetko oznaka uz ime koja izgleda kao halveti zapravo glasi helva'i, slastičar, pa s brojanjem halvetija valja biti oprezan“.⁹¹

Iz poezije Aga-dede saznajemo da je on bio pripadnik sinanijskog tarikata, ogranka halvetijskog tarikata, i da se jedna tekija ovog tarikata nalazila u Požegi, gdje je on posjećivao svog šejha, Hasan-efendiju. Podaci da je Hasan-efendija boravio i u Đakovu i Osijeku upućuju da su se tekije sinanijskog tarikata vjerojatno nalazile i u ovim gradovima.⁹²

⁸⁵ Gadžo-Kasumović, „Esnaf i tarikat“, 112-113.

⁸⁶ Azra Gadžo-Kasumović, „Veza esnafa u Bosni sa tekijom u Kiršehiru“, *Prilozi za orijentalnu filologiju* (49/1999), 113.

⁸⁷ Moaćanin, *Slavonija i Srijem*, 89.

⁸⁸ Mažuran, *Srednjovjekovni i turski Osijek*, 133.

⁸⁹ Mažuran, *Srednjovjekovni i turski Osijek*, 134.

⁹⁰ Mažuran, *Srednjovjekovni i turski Osijek*, 134-135.

⁹¹ Moaćanin, *Slavonija i Srijem*, 89.

⁹² Sokolović, „Pjesnik Aga-dede“, 16.

Tarikat-i halvetije osnovao je Sejjid Omer Halveti iz Herata (Horasan, Iran), koji je preselio (umro) u Tabrizu 1397. godine.⁹³ Ovaj red se prvo raširio u Horasanu, zatim u Azerbajdžanu, a onda za vrijeme Osmanlija u Anadoliji, Siriji, Egiptu, Hidžazu i Jemenu.⁹⁴ Džemal Čehajić piše da na osnovi povijesnih izvora i arhivske građe saznajemo kako je već u prvoj polovini 16. stoljeća ovaj tarikat bio zastupljen u Bosni i Hercegovini, da bi se u 17. i 18. stoljeću proširio u Srbiji, Makedoniji i Kosovu. Halvetije su imale pristaše u svim slojevima društva, od siromašnih građana i seljaka, do inteligencije (ulema).⁹⁵ Sinanije (Sinaniyya), kao ogranak halvetijskog tarikata, nazvan je tako po osnivaču ovog ogranka šejhu Ibrahimu Umi Sinanu (umro 1551. ili 1557. godine).⁹⁶

Iz tekstova šejha Gaibije iz Stare Gradiške saznajemo da je on bio pripadnik dževletijskog tarikata, ogranka bajramijskog tarikata, i da mu je šejh bio Uskudari Mahmud-efendija, koji je živio u Istanbulu.

*

Prisutnost derviša na području Slavonije i Srijema u ovom članku predstavljena je na osnovi raznolike literature. U radovima hrvatskih povjesničara, Ive Mažurana⁹⁷ i Nenada Moačanina,⁹⁸ prisutnost derviša spominje se u okviru istraživanja razdoblja osmanske vlasti na području Hrvatske. Od bosanskih autora prisutnost derviša na području Hrvatske spominje Džemal Čehajić u knjizi *Derviški redovi u jugoslovenskim zemljama sa posebnim osvrtom na Bosnu i Hercegovinu*,⁹⁹ dok je jedini rad koji obrađuje specifičnu temu prisutnosti derviša u Slavoniji članak Fazilete Hafizović "Slavonija – pitanje uloge derviša u širenju islama".¹⁰⁰ Korištena literatura uključuje i tekstove putopisaca iz 17. stoljeća, poznatog osmanskog putopisca Evlije Čelebije i katolič-

⁹³ Čehajić, *Derviški redovi*, 79.

⁹⁴ Čehajić, *Derviški redovi*, 79.

⁹⁵ Čehajić, *Derviški redovi*, 82.

⁹⁶ Čehajić, *Derviški redovi*, 104.

⁹⁷ Ive Mažuran, *Srednjovjekovni i turski Osijek* (Osijek 1994).

⁹⁸ Nenad Moačanin, *Slavonija i Srijem u razdoblju osmanske vladavine* (Slavonski Brod, 2001); *Turska Hrvatska: Hrvati pod vlašću Osmanskoga Carstva do 1791.: preispitivanja* (Zagreb, 1999); *Hrvatsko-slavonska Vojna krajina i Hrvati pod vlašću Osmanskoga Carstva u ranome novom vijeku* (Zagreb, 2007); *Požega i Požeština u sklopu Osmanlijskog carstva (1537-1691)* (Jastrebarsko, 1997).

⁹⁹ Džemal Čehajić, *Derviški redovi u jugoslovenskim zemljama sa posebnim osvrtom na Bosnu i Hercegovinu* (Sarajevo 1986), 210-213.

¹⁰⁰ Fazileta Hafizović, „Slavonija – pitanje uloge derviša u širenju islama“, *Mjesto i uloga derviških redova u Bosni i Hercegovini, Zbornik radova povodom obilježavanja 800 godina od rođenja Dželaluddina Rumija* (Sarajevo, 2011), 277-283.

kog isusovačkog redovnika Bartola Kašića.¹⁰¹ Korišteni su i tekstovi koji se bave pojedinačnim osobama koje su pripadale derviškim tarikatima, šejhom Gaibijom iz Bosanske Gradiške,¹⁰² i pjesnikom Aga-dedom iz Dobor grada u Bosanskoj Posavini.¹⁰³

Na osnovi podataka prikupljenih iz navedene literature počinju se nazirati obrisi povijesti sufizma, njegove duhovne i materijalne kulture, na području Slavonije i Srijema u doba osmanske vlasti. Pjesnik i derviš Aga-dede iz Dobora u Bosanskog Posavini, u Požegi je posjećivao svog šejha Hasan-efendiju, koji je osim u Požegi boravio u tekiji u Đakovu i Osijeku. U Osijeku su dvojica šejhova, Bajram-baba i Husrev-baba imali svoja turbeta. Šejh Hindi-baba iz Vukovara je sultanu Sulejmanu nagovijestio pobjedu kod Mohača 1526. godine, a šejh Mustafa Gaibija je velikom veziru Kara Mustafa-paši nagovijestio poraz pod Bečom 1683. godine, dva datuma koji određuju i prisutnost osmanske vlasti na području Slavonije.

Također, istraživanja vršena u sklopu rada na ovom članku uključivala su terenski obilazak svih lokaliteta koji se spominju u literaturi, da bi se utvrdilo njihovo današnje postojanje i stanje u kojem se nalaze, kao i da bi se predstavila likovna obilježja sačuvanih spomenika, kao što su česme u Požegi i Petrovaradinu i turbeta u Iloku i Bosanskoj Gradiški.

¹⁰¹ Evlija Čelebi, *Putopis, odlomci o jugoslavenskim zemljama* (Sarajevo, 1979); Bartol Kašić, *Putovanja južnoslavenskim zemljama* (Privlaka, 1987).

¹⁰² Husref Hadžialagić, *Šejh Gaibija: i druge bilješke iz povijesti Bosanske Gradiške* (Rijeka, 2001); „Jedna čudna ličnost u našoj povijesti: Mistični prorok i pjesnik Mustafa ef. Gaibija i njegovo turbe u Staroj Gradišci“, *Muslimanska svijest*, (br. 40, Zagreb, 4. prosinac 1937), 3, nepotpisani tekst; Fejzulah Hadžibajrić, „Risala šejha Mustafe Gaibije“, *Anali Gazi-Husrefbegove biblioteke*, knjiga VI (Sarajevo, 1976), 95-100.

¹⁰³ Osman A. Sokolović, „Pjesnik Aga-dede iz Dobor-grada o svome zavičaju i pogibiji Osmana II“, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke* (1/1972), 5-34.

1. Ilok, turbe

2. Petrovaradin, Crkva Gospe Tekijske, unutrašnjost

3. Petrovaradin, Crkva Gospe Tekijske

4. Petrovaradin, Crkva Gospe Tekijske

5. Petrovaradin, Crkva Gospe Tekijske, česma

6. Požega, Tekijska ulica

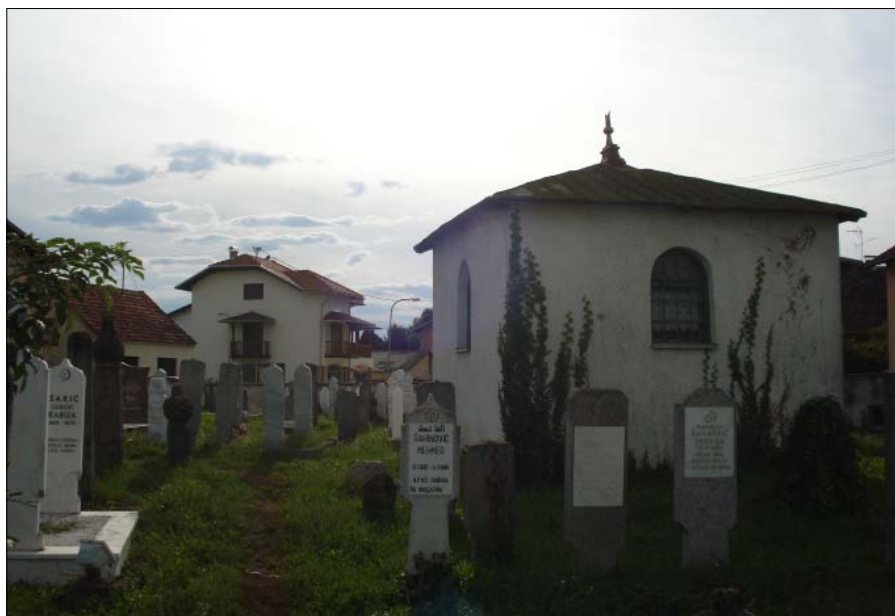
7. Požega, Tekijska česma

8. Požega, komunalno poduzeće Tekija

9. Stara Gradiška, turbe šejha Gajbije u 20-im godinama 20. stoljeća

10. Bosanska Gradiška, turbe šejha Gajbije

11. Bosanska Gradiška, ulica Tekija

12. Bosanska Gradiška, ulica Gajibina

Summary

THE PRESENCE OF DERVISHES IN THE TERRITORY OF SLAVONIA AND SYRMIA DURING THE TIME OF THE OTTOMAN RULE

Presence of dervishes, Sufi orders - *tariqats*, and *Tekke* as gathering places of dervishes, in Slavonia in the period of Ottoman rule is almost completely unexplored and unknown. This article is an attempt to represent this part of our cultural history, and the cultural context of the presence and activities of the dervishes in this part of the Croatia, and thus and to provide a starting point and inspiration for future research in this topic. It is based on the previous studies and the records of travel writers and chroniclers, and on the field research of the sites mentioned by these authors. In Vukovar, the presence of dervishes and the existence of the *Tekke* and the *turbe* (tomb) of Hindi-baba is recorded and described by Bartol Kašić and Evliya Çelebi. In Požega, where we have data of the existence of Dervish Tekke, today there is Tekke street (Tekijska ulica) and Tekke fountain (Tekijska česma). In Petrovaradin, on the site where once stood Tekke, today is the church of Our Lady of the Tekke (Gospa Tekijska), and near it there is a fountain which probably originates from the Ottoman era. In Stara Gradiška untill 1954 was the tomb of Sheikh Gaibija, which is then transferred to Bosanska Gradiška. There are many records of the stories and legends about Sheikh Gaibija and his fulfilled prophecy, and some of his texts are also preserved. Some information about the presence of dervishes in Slavonia could be found in poetry of Aga-dede from Dobor city, in Bosanska Posavina. The poetry of Aga-dede is a source for exploring the dynamics of life in Posavina settlements and their close relationship with Đakovo, Požega, Osijek and other Slavonian and Hungarian centers. The presence of dervishes in Slavonia could also be explored through the data in *defter* (census), as well as data on *esnaf* (guild) organizations, which are known to have been associated with the Sufi orders.

Key words: dervishes, Sufism, *Tekke*, *türbe*, Ottoman Empire, Slavonia, Syrmia